

In memoriam Petras Zajančkauskas

1927 07 18 – 2017 03 17

Likus keliems mėnesiams iki 90-ojo gimtadienio, 2017 m. kovo mėn. 17 dieną netekome Lietuvos entomologų draugijos Garbės prezidento, nuo 1965 metų stovėjusio prie Draugijos ištakų, trisdešimt metų vairavusio jos veiklą dr. Petro Zajančkausko. Jis telkė entomologus, kitų kryptių gyvūnijos tyrėjus Lietuvos mokslų akademijos Zoologijos ir parazitologijos institute, kurio direktoriumi buvo pora dešimtmečių. Liko žinomu, kaip mokslo organizatorius, ilgametis zoologinių tyrimų Mokslų akademijoje vadovas,

gamtosauginės Tado Ivanausko premijos laureatas.

P. Zajančkauskas gimė 1927 metų liepos 18 d. Baltadvario kaime, Molėtų valsčiuje, valstiečių Alfonso Zajančkausko ir Antaninos Gečytės-Zajančkauskienės šeimoje, kurioje dar augo vyresnė sesuo ir jaunesnis brolis. Mokėsi Baltadvario, Molėtų pradžios mokyklose, 1946 metais baigė Molėtų gimnaziją, 1946–1947 metais mokytojavo Molėtų pradžios mokykloje, o 1947 metų rudenį įstojo į Vilniaus pedagoginį institutą (dabar Lietuvos edukologijos universitetas). Studijavo Gamtos fakultete, pirmame kurse buvo išrinktas seniūnu.

1951 metais baigęs institutą, įgijo biologijos ir chemijos mokytojo specialybę. Beveik metus laiko dirbo Vilniaus pedagoginio instituto Botanikos katedroje, o 1952 metų kovą įsidarbino tada Mokslų akademijai priklausiusio Žemdirbystės ir dirvožemio mokslinio tyrimo instituto Pievininkystės skyriuje. Jaunesniojo mokslinio bendradarbio pareigos šiame institute buvo visų vėlesnių P. Zajančkausko mokslo darbų pradžia.

1953 metų kovo mėn. buvo priimtas į Mokslų akademijos Biologijos instituto akivaizdinę aspirantūrą. Jo disertacinio darbo – „Suaugusių vaismedžių kenkėjai ir naujausių kovos priemonių taikymas Lietuvos TSR sąlygomis“ – vadovu sutiko būti profesorius Tadas Ivanauskas. Prisimintina, kad tuo metu disertaciją iš entomologijos apie svarbiausius obelų vaisėdžius Lietuvoje rengė Justina Kauneckienė, kuriai taip pat vadovavo prof. T. Ivanauskas. Tad P. Zajančkausko tema iš sodo kenkėjų tematikos, vadovaujama žinomo gamtininko, Lietuvoje jau buvo antroji.

Tiesa, po metų paaiškėjo, kad tai per plati užduotis aspirantui. Pagal to meto formalumus Mokslų akademijos Biologijos skyriaus protokolu aspiranto tema buvo pakeista į siauresnę: „Pjūkleliai – vaismedžių kenkėjai Lietuvos TSR“. Pagrindiniu tyrimų stacionaru, kurį P. Zajančkauskas vėliau labai dažnai prisimindavo ir džiaugėsi, buvo prof. T. Ivanausko pomologinis sodas „Obelynė“ prie Kauno.

Jis per tris sezonus sukaupė pakankamai duomenų apie Lietuvoje netirtus pjūklelinius vabzdžius ir 1958 m. Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto taryboje sėkmingai apgynė biologijos mokslų kandidato disertaciją. Oponentai prof. Stasys Mastauskis ir prof. Steponas Jankauskas gerai įvertino disertacinį darbą, siūlė toliau plėtoti Lietuvos pjūklelinių vabzdžių tyrimus. Autorius, papildęs turėtus duomenis, 1964 metais parengė ir išleido brošiūrą „Pjūkleliniai vabzdžiai – kultūrinių augalų kenkėjai“. Tai buvo pirmasis lietuviškas leidinys, skirtas plėviasparniams vabzdžiams.

Apgynęs disertaciją, P. Zajančkauskas dirbo jaunesniu moksliniu bendradarbiu Lietuvos MA Biologijos, ir Zoologijos ir parazitologijos institute. Nuo 1960 metų

liepos mėn. – vyresniuoju moksliniu bendradarbiu, toliau tyrė lauko, miško ir kitų ekosistemų pjūklelinius vabzdžius. Tais pačiais metais buvo paskirtas kompleksinės kelių institutų ekspedicijos Žuvinto rezervatui tirti viršinininko pavaduotoju. 1968 metais išleistame mokslinių straipsnių rinkinyje, skirtame Žuvinto rezervatui, paskelbtos ir keturios P. Zajančkausko publikacijos.

Darbo pobūdis ir veiklos aplinkybės netikėtai kitaip susiklostė 1963-ųjų rudenį. Spalio mėn. 10 d. P. Zajančkauskas buvo paskirtas vadovauti Lietuvos MA Zoologijos ir parazitologijos institutui. Tuomet už Mokslų akademijai pavaldžių institutų vadovų kandidatūras, jų „derinimus“ buvo atsakingas akademijos prezidentas. Palyginti jaunas, 36 metų vyr. mokslinis bendradarbis buvo patvirtintas instituto direktoriumi. Direktorius poste P. Zajančkauskas išbuvo net dvidešimt metų – ilgiausiai, lyginant su visais kitais institutui vadovavusiais asmenimis. Apie šios veiklos pradžią jis rašė 1999 metais išleistoje knygoje, skirtoje prezidento akad. Juozo Matulio atminimui.

Naujosios P. Zajančkausko pareigos pristabdė jo pradėtus entomologinius tyrimus. Į bendrą instituto tematiką teko pažvelgti platesniu žvilgsniu, nuosekliai gilintis į kitų padalinių tyrimų specifiką. Didelė paspartis buvo hidrobiologinių žinių turinčio pavaduotojo Juozo Maniuko patirtis, sumanumu bei dideliu pareigingumu pasižyminčios mokslinės sekretorės Janinos Prūsaitės darbas. Vadovaujant P. Zajančkauskui plėtėsi instituto mokslinės veiklos kryptys, atsirado naujų mokslinių padalinių, tuomet oficialiai buvo keliama Mokslų akademijos svarba, remiama institutų plėtra. Pasekė P. Zajančkausko 1964–1970 metų laikotarpio publikacijų bibliografinius įrašus, matytume gausius jo pasisakymus spaudoje apie atliekamus tyrimus, svarbesnius jų rezultatus. Paskutiniaus P. Zajančkausko direktoriavimo metais institutas įsikūrė naujose patalpose – Santariškių mikrorajone (Akademijos g. 2). Išsimėtę instituto padaliniai įsikūrė vienoje vietoje.

Entomologinės tematikos vadovu P. Zajančkauskas tapo po 1966 metų, kai Bestuburių zoologijos sektoriuje buvo pradėta formuoti entomologų grupė. Grupė pamažu augo aspirantų sąskaita. Be to, instituto aspirantūroje mokėsi ir kitų institucijų asmenys, kurių tyrimų rezultatais institutas papildydavo mokslinę produkciją. Bestuburių zoologijos sektoriuje susiformavo vabzdžių feromonų tyrimų kryptis, o 1975 metais įkurta Vabzdžių chemorecepcijos laboratorija (vadovavo dr., vėliau tapęs habil.dr., Algirdas Skirkevičius). Entomologijos laboratorija įkurta 1983 metais, jos vadovu patvirtintas P. Zajančkauskas, jai vadovavęs iki išėjimo į pensiją – 1991 metų pradžios.

Entomologijos laboratorijos tyrimų tematika palaipsniui plėtėsi, ieškota naujų bendrosios entomologijos, iš dalies ir taikomųjų tyrimų krypčių. Tuo laikotarpiu buvo skatinami tiriamieji darbai, susiję su biologiniu kovos su augalų kenkėjais metodu. Šio pobūdžio tyrimus ypač skatino augantis pesticidų bei įvairių insekticidų naudojimas.

Vadovaujant P. Zajančkauskui biologinės kovos metodu paieškos buvo vykdomos net trimis kryptimis: aiškinama fitofagų ir jų entomofagų rūšių sudėtis bei populiacijų sąveika; ieškoma efektyvių mikrobiologinės kovos metodų; pradėti tirti vikšrų hemolimfos imunocheminiai ypatumai, vabzdžių organizmo apsauginės reakcijos.

Svarbių rezultatų buvo pasiekta pirmojoje tyrimų kryptyje, tiriant vieną biometodo grandžių – vabzdžius-entomofagus. Plėviasparnių (Hymenoptera) būrio parazitiniai vabzdžiai Lietuvoje buvo labai mažai žinomi, iki tol netyrinėti. Pradėtieji kelių taksonominių grupių šių vabzdžių tyrimai, institute tapo reikšmingu entomologų tematikos posūkiu. Pastebėtina, kad gilinimasis į šias netirtų vabzdžių grupes, turėjo ryšį su P. Zajančkausko atliktų pjūklelinių plėviasparnių tyrimais. Pvz., miškininko Vytauto

Jonaičio darbu, kuris ėmėsi Ichneumonidae šeimos, buvo išaiškintas gausus faunistinis kompleksas, kurio rūšys parazituoja pjūklelinius vabzdžius. Pasirodė bendrų V. Jonaičio ir P. Zajančkausko publikacijų. Algimantas Jakimavičius pradėjo Braconidae šeimos, Aldona Stanionytė – Chalcidoidea entomofagų tyrinėjimus. Buvo įtraukti ir kai kurie kiti entomologai. Darbų kryptis buvo produktyvi. Tiriant iki tol netirtų vabzdžių rūšių sudėtį ir resursus, buvo aprašyta naujų mokslui rūšių, pradėti nagrinėti jų biologijos, biofenologijos ypatumai. Parazitinių plėviasparnių faunistiniai, biofenologiniai tiriamieji darbai sėkmingai buvo vystomi kelis dešimtmečius.

P. Zajančkauskas domėjosi ir sekė darbų eigą. Tirti ir fitofagai. Vis intensyvesni buvo drugių būrio (Lepidoptera) tyrimai. Povilas Ivinskis (jo disertacinio darbo vienas vadovų buvo P. Zajančkauskas) sukaupe turtingus kolekcinis rinkinius, kurių pagrindu vėliau buvo išleisti monografiniai leidiniai, skirti drugiams. Išplėtoti sodų ir kai kurių miško kenkėjų paplitimo dėsningumai, jų biologinės, ekologinės savybės, paskelbta rajonavimo duomenų. Entomofagų tyrimai nebuvo atsieti nuo fitofagų, ypač sodams kenkiančių rūšių. Susilaukė dėmesio, palankių recenzijų P. Zajančkausko su kitais bendraautorais 1979 metais parengtas ir išleistas leidinys apie vabzdžių - sodų kenkėjų entomoparazitų Lietuvoje.

Institute remti paieškomieji entomopatogeninių mikroorganizmų panaudojimo būdų prieš kenkėjus tyrimai. Vertingi klausimai, nagrinėjusieji vabzdžių organizmo apsaugines reakcijas ir jas slopinančias medžiagas. Buvo imtasi ir entomopatogeninių mikroorganizmų panaudojimo tyrinėjimų ir eksperimentinių bandymų. Tyrimai tapo garsiais gavus imuninius antihemocitinius ir anti-antihemocitinius gyvulių kraujo serumus, mažinančius vabzdžių atsparumą entomopatogeninėms bakterijoms. Šių rezultatų pagrindu gauti keli išradimų liudijimai, kurių bendraautoris yra ir P. Zajančkauskas. Du autoriniai serumų gavimo būdai 1981 m. buvo patentuoti penkiose užsienio šalyse.

Entomologinių užduočių vadovas P. Zajančkauskas dažnai būdavo entomologinės tematikos publikacijų bendraautoriumi. Bendrų straipsnių jis paskelbė su daugiau kaip dvidešimčia Lietuvos entomologų. Tai rodo jam būdingą bendradarbiavimą su institute ir kitur dirbusiais vabzdžių tyrinėtojais, ir visada tai duodavo rezultatų. Dažniausiai po organizuotų svarstymų, aptarimų, kalbėjimosi, gimdavo sumanymai, rasdavosi bendraautorystė.

P. Zajančkauskas rengė apibendrinamojo pobūdžio leidinį „Lietuvos sodų entomokomplekso struktūra ir jos reguliavimas“. Tai būtų buvusi daugiamečių duomenų apie Lietuvos sodo kenkėjus suvestinė ir aptarimas. Tuo pagrindu planavo parengti daktaro disertaciją ir ginti kaip darbų visumą: „Pietinės Pabaltijo dalies sodų biocenozė entomokomplekso struktūra ir jos biologinis reguliavimas“ (1987). Šis sumanymas liko neįgyvendintas, kaip ir kitas – mirus bendraautoriumi fotografui Kęstučiui Verbickui, dienos šviesos neišvydo suplanuotas bei pradėtas rengti originalus sodo kenkėjų bei jų vystymosi stadijų foto atlasas.

1969–1988 metų laikotarpiu P. Zajančkauskas vadovavo penkiems entomologams, sėkmingai apgynusiems disertacijas (keturių disertacijų vadovu buvo kartu su kitais). Du jo buvę mokiniai – Vytautas Jonaitis ir Rimantas Rakauskas vėliau tapo habilituotais daktarais. Habil. dr. V. Jonaitis ir dr. Povilas Ivinskis yra vadovavę Entomologijos laboratorijai, pelnę Lietuvos mokslo premiją.

Pajėgiam Zoologijos ir parazitologijos instituto entomologų kolektyvui, 1979 metais buvo pavesta suorganizuoti Sąjunginės entomologų draugijos VIII-ąją suvažiavimą

Vilniuje. Renginys, sutraukęs daugiau kaip 400 dalyvių, susilaukė plataus atgarsio, gerų vertinimų Lietuvos ir kai kurioje užsienio spaudoje. P. Zajančkauskas buvo šio didžiulio renginio Organizacinio komiteto pirmininko pavaduotoju. Suvažiavimo plenariniame posėdyje skaitė pranešimą apie Lietuvos entomologų darbus, gautus tyrimų rezultatus.

P. Zajančkauskas dalyvavo mokslo renginiuose Lietuvoje ir už jos ribų (Lenkijoje, Vokietijoje, Japonijoje, tuometinėje Čekoslovakijoje). Dauguma juose skaitytų pranešimų buvo entomologinės tematikos, nedaugelis – kitų sričių. P. Zajančkauskas plėtė entomologinį akiratį, domėjosi mokslo pažanga, jo nusistatymas turėjo įtakos entomologijos mokslo raidai Lietuvoje. Per penkis produktyvaus darbo dešimtmečius (1957–2007) jis paskelbė per 160 mokslinių publikacijų ir apie 90 populiarių straipsnių. Jam padedant susiformavo *vabzdžių chemoreceptijos* tyrimų kryptis, nuo 1973 metų institutas vadovavo platų tyrėjų ratą apjungusiai temai „Rūšies produktyvumo tyrimai areale“.

1965 metais P. Zajančkauskas kartu su prof. Simonu Pileckiu inicijavo Lietuvos entomologų draugijos įkūrimą ir iki 1995 m. buvo jos pirmininku. Didele dalimi jo pastangomis 1970 metais Draugija pradėjo leisti tęstinį leidinį *Acta entomologica Lituanica*, kuris leistas iki 1994 metų. 1982 metais pasirodė ir kitas (faunistinio turinio) leidinys *Naujos ir retos Lietuvos vabzdžių rūšys*.

Bendravo su kaimyninių kraštų entomologais. Neatsitiktinai Lietuvoje aptiktą naują mokslui dvisparnių rūšį estų entomologas yra pavadinęs P. Zajančkausko vardu: *Bezzia zajantshkauskasi* Remm, 1966.

P. Zajančkauskas buvo renkamas į mokslines, aplinkosaugines tarybas, komisijas, dalyvavo įvairių visuomeninių komitetų darbe. Daugiausia įvairių visuomeninių pareigų turėjo gamtosaugos bare. Jis ir filmo sukūrimo apie profesorių Tada Ivanauską vienas iniciatorių. Buvo didelio skaičiaus leidinių redaktorius, redaktorių kolegijų pirmininkas, narys. 1987 m. jam buvo suteiktas Lietuvos nusipelnusio gamtos apsaugos darbuotojo vardas, 2002 metais paskirta Lietuvos mokslų akademijos gamtosauginė Tado Ivanausko premija.

Nepaisant turėtų daugybės oficialių pareigybių, jis mokėjo ir pasidžiaugti nauja instituto knyga, apginta disertacija, sugebėdavo paskatinti darbuotojus naujiems tyrimams, vertino jų pastangas ir iniciatyvas. Už šias savybes buvo vertinamas instituto bendradarbių.

2014 metais Lietuvos edukologijos universitete buvo įkurtas dr. Petro Zajančkausko rankraštinio palikimo fondas (F. 4), 2015 metais išleista jo darbų bibliografinė rodyklė, padedanti pilniau suprasti ir parodyti tyrėjo mokslinę veiklą, palikimo visumą.

Lietuvos entomologų draugijos nariai neteko veiklios, sumanymais pasižymėjusios asmenybės, kurios pastangomis buvo kūrybingai išplėtotą mokslinę, organizacinę veiklą, padariusi nemažą įtaką entomologijos, zoologijos raidai Lietuvoje, davusios postūmį bei padariusios naują pradžią kelioms entomologijos mokslo kryptims.

Dr. Algimantas Jakimavičius, dr. Povilas Ivinskis

IN MEMORIAM PETRAS ZAJANČKAUSKAS
(18 07 1927 – 17 03 2017)

Dr. P. Zajančkauskas was a well known specialist of Tenthredinidae (Hymenoptera) insects and a perfect scientific organizer. He has been working as a director of the Institute of Zoology and Parasitology (now Nature Research Centre, Vilnius) and the head of the Laboratory of Entomology for many years. P. Zajančkauskas was awarded with Tadas Ivanauskas (Nature Protection) premium.

P. Zajančkauskas was born in Baltadvaris village (Molėtai district) in 1927. He attended Molėtai gymnasium and graduated from it in 1946. In 1951, he graduated the faculty of Natural Sciences of Vilnius Pedagogical Institute (Now Lithuanian University of Educational sciences) obtaining biology and chemistry teacher's qualification. In 1958, he defended PhD thesis in biological sciences "Sawfly pests of fruit trees and pest control in Lithuanian SSR". Since 1960, he was a senior scientist carrying out his own studies of sawflies in various ecosystems. P. Zajančkauskas was the head of the Institute of Zoology and Parasitology from 1963 till 1983. He expanded scientific directions of the Institute and developed new departments such as the Laboratory of Insect Chemoreception. He was the head of the Laboratory of Entomology from 1983 till 1991.

Under the leadership of P. Zajančkauskas, three topics of biological pest control methods were carried out: studies of species compositions of phytophagous and entomophagous insects, and the interaction of their populations; microbiological pest control methods; and immunochemical peculiarities of hemolymph of larvae and insects' immunity. Based on this research results, several patents of inventions were obtained. Two methods regarding obtaining serums were patented in five countries in 1981.

The study of species composition and richness of Hymenoptera insects was started and some new species for science were described. Their biological and biocenological peculiarities were investigated. Faunistical and biocenological research of parasitic Hymenoptera was successfully developed for several decades. In 1979, a publication on entomoparasites of insects that were considered as garden pests in Lithuania was prepared and published.

P. Zajančkauskas was a scientific supervisor of five entomologists, of whom two later received degrees of habilitated doctors. He participated in various scientific events in Lithuania and abroad (Poland, Germany, Japan, former Czechoslovakia). P. Zajančkauskas expanded entomological horizons and was interested in the progress of science.

During five decades (1957–2007) he published over 160 scientific publications and about 90 popular articles.

In 1965 P. Zajančkauskas together with prof. Simonas Pileckis initiated the establishment of the Lithuanian Entomological Society and was its chairman until 1995. To a large extent, because of his efforts in 1970, the Society began publishing a scientific journal *Acta Entomologica Lituanica*, which was issued until 1994. In 1982, another journal regarding faunistics "New and Rare for Lithuania Insect Species" („Bulletin of the Lithuanian Entomological Society“ – new title from the year 2017) was started.

P. Zajančkauskas communicated with entomologists from neighbouring countries. It is no coincidence that the Estonian entomologist has named a new species of a fly collected in Lithuania after P. Zajančkauskas (*Bezzia zajantshkauskasi* Remm, 1966).

P. Zajančkauskas passed away in 2017. He was a very peaceful, modest, fair and warm-hearted person. His works remain as an inspirational example for all entomologists.